

Twee neolithische meervoudige bijdepots uit de omgeving van Maaseik en andere deposities ten zuiden van de Rijn (NL-BE)

Leo VERHART

1. Inleiding

Bij de publicatie over de aankoop van de archeologische collectie van burgemeester Fernand Philips van Maaseik door pastoor J. H. Pinckers van Asselt bij Roermond, was er aandacht voor een depot van twee bijlen uit Maasmechelen (Limburg prov., BE; Verhart, 2022a; 2022b). Bij het doorlopen van de collectie was het niet opgevallen dat er nog een depot was dat bestaat uit drie bijlen en afkomstig is uit Neeroeteren, ten westen van Maaseik (Limburg prov., BE). De reden daarvoor was dat de aandacht toen vooral uitging naar het verloop van de aankoop van de collectie dan aan de objecten in de collectie zelf. Een uitzondering was er voor enkele bijzondere artefacten, die dan ook apart besproken werden, waaronder dus het depot van Maasmechelen.

Onlangs is onderzoek gedaan aan een vijftal bijlen uit de collectie van Museum Asselt (Limburg prov., NL). Deze bijlen zijn mogelijk alle van jadeïet vervaardigd. Een van de bijlen uit het depot van Neeroeteren was van dit materiaal gemaakt en, bleek bij nadere bestudering van de vondstgegevens, samen gevonden te zijn met nog twee andere bijlen. Er bevindt zich dus nog een tweede bijldepot in de collectie van Philips. In dit artikel aandacht voor beide depots in een iets ruimere context en andere daarmee verband houdende verschijnselen.

2. Een Belgische collectie in Asselt

Fernand Guillaume Corneille Hubert Philips werd op 24 augustus 1891 in Maaseik geboren¹ (Fig. 1). Hij was tijdens de Eerste Wereldoorlog op 13 september 1915 getrouwd in Roosteren met de Nederlandse Anna op de Kamp (1892-1984). Waarschijnlijk was hij als vluchteling in Nederland². Hij lijkt na zijn huwelijk teruggekeerd te zijn naar Maaseik³. Hij was handelaar en eigenaar van een haute couture-winkel in de Bosstraat. Hij werd als liberaal actief in de politiek. In 1921 werd hij gemeenteraadslid en in 1933 tot burgemeester gekozen. Hij zou dat ambt tot 6 juli 1939 uitoefenen. Op 25 maart 1956 overleed hij in zijn geboortestad.

Fig. 1 – Ongedateerde foto van Fernand Philips (1891-1956), burgemeester van Maaseik en verzamelaar van oudheden. Foto: gemeentearchief Maaseik.

1. Over zijn leven zie Verhart (2022a) met verdere literatuurvermeldingen.

2. In een brief aan J. H. Holwerda, onderdirecteur van het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden, noemt de in Roermond werkzame landmeter A. F. van Beurden hem vluchteling. Archief RMO, brievenarchief, ingekomen brieven, 28.03.1916 (van Beurden).

3. Er zijn twee brieven door hem verstuurd uit Maaseik tijdens de tweede helft van de Eerste Wereldoorlog. Archief GIA, brievenarchief, ingekomen brieven, 10.05.1917; 10.05.1918 (Philips).

Vanaf 1913 had hij een collectie oudheden bijeengebracht, grotendeels door aankopen, wat schenkingen en in een enkel geval lijkt hijzelf in het veld aanwezig te zijn geweest. Die collectie omvatte in 1937 iets meer dan 250 stuks. In dat jaar werd zijn verzameling te koop aangeboden door de gebroeders van Aelst uit Maastricht, eigenaren van een grafische kunstinstelling, drukkerij, binderij en uitgeverij. Ze benaderden daarvoor het Biologisch-Archaeologisch Instituut (BAI) in Groningen en het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden. Beide instellingen vonden de vraagprijs, 35.000 belgische franken, te hoog. Het RMO trachtte nog om samen met het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG) de collectie aan te kopen, maar het LGOG haakte vanwege de hoge kosten af en Philips was niet bereid de collectie te splitsen.

In het begin december 1937 benaderde Philips pastoor J. H. Pinckers (1876-1943) van de Sint Dionysius-parochie in Asselt met de vraag of hij belangstelling had. Die had dat, maar wel tegen een lagere prijs en na enig onderhandelen kocht Pinckers op 21 december de verzameling. Die kreeg een vooraanstaande plek in zijn kleine Folkloristisch- en Oudheidkundig Museum tegenover het Romaanse kerkje in het dorp Asselt. Die collectie is daar nog steeds al is de naam van het museum veranderd in Museum Asselt. Onderdeel van de verzameling waren twee meervoudige bijdepots.

3. Het depot van Maasmechelen

In 1888 werden bij herstelwerkzaamheden aan de molenvijver en de Kick(e)molen zelf, ten noordwesten van Opgrimbie en ten zuidwesten van Mechelen aan de Maas, twee vuurstenen bijlen gevonden. Na de ontdekking kwamen ze in de collectie van de verzamelaar M. Gessler uit Maaseik. Hij verkocht de bijlen in 1915 aan Philips die er 70 franken voor betaalde (Fig. 2).

Kort na de ontdekking werden de bijlen al gepubliceerd. In zijn overzichtswerk over de prehistorie van Limburg beschreef C. Bamps de bijlen en beeldde ze af (Bamps, 1889: 23, 30 fig. I). Ook Dursin vermeldde de vondst (Dursin, 1931: 119-120) met foto. Onder de foto staat als vindplaats Opgrimbij en ook in de titel van de vondstenparagraaf komt die naam voor. In de beschrijving noemt hij de Kickmolen als vondstlocatie. Beide bijlen zijn 24,5 cm lang en wegen 795, respectievelijk 665 gram.

In 1937 verkocht Philips zijn collectie aan pastoor Pinckers en kwamen de bijlen in een vitrine in het kleine museum in Asselt te liggen. In het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw bevonden beide bijlen zich daar nog. In die periode zijn ze gedocumenteerd door Dieter Hoof, hoewel hij er maar één afbeeldde⁴. In het begin van de jaren tachtig is de archeologische collectie beschreven door leden van de

Fig. 2 – Tekening van de twee vuurstenen bijlen van Maasmechelen uit de catalogus van de collectie Philips.

Links de bijl die verdwenen is; rechts de bijl die zich momenteel bevindt in de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Foto: Museum Asselt. Schaal: 1/2.

4. Hij vermeldt niet dat een van de bijlen ontbreekt, dus het lijkt aannemelijk dat beide stukken zich toen nog in het museum bevonden.

Fig. 3 – De bewaarde vuurstenen bijl uit het depot van Maasmechelen.
Foto: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.
Schaal: 1/2.

Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal en toen ontbraken beide bijlen (Luys, 1983). In de tussentijd moeten ze zijn verdwenen.

In 1993 kocht het RMO de omvangrijke archeologische collectie van Caspar Franssen uit Bennekom (Gelderland prov., NL). Die bestond vooral uit prehistorische voorwerpen, waarvan een groot deel uit Limburg (NL) afkomstig was. In die collectie bevond zich een groot halffabricaat van een bijl, gemaakt van vuursteen van het Rijckholt-type. Op de bijl stond met inkt *Mechelen (L.)* geschreven (Fig. 3). De bijl heeft een lengte van 24,2 cm en komt in vorm en afmeting exact overeen met een van de exemplaren uit het depot van Maasmechelen. De opvolgers van pastoor Pinckers gingen vrijer met de museumcollectie om. Voorwerpen uit het museum werden geruild tegen objecten die aantrekkelijker werden gevonden. Dat is ook gebeurd met een van de twee bijlen uit Maasmechelen en waarschijnlijk was dat lot ook het andere exemplaar beschoren.

Fig. 4 – Tekening van bewaarde vuurstenen bijl uit het depot van Maasmechelen, gemaakt door de kunstenaar Joep Thissen toen hij kortstondig eigenaar was van de bijl. Afbeelding: particuliere collectie. Schaal: 1/2.

Dat bewaarde gebleven bijl werd geruild blijkt uit het persoonlijk archief van de kunstenaar, en amateurarcheoloog, Joep Thissen (1919-2010) (Verhart, 2022b). Daarin bevindt zich een tekening van een bijl uit Helchteren, maar het is evident dat het de bijl uit het depot van Maasmechelen is, die nu in het bezit is van het RMO. Op de tekening staat dat Thissen de bijl heeft geruild met pastoor Müller van Asselt (Fig. 4). In een interview vertelde hij dat hij de bijl later had moeten teruggeven. De reden waarom is niet bekend (Verhart, 2022b: 108-109). Na terugkeer in het museum in Asselt moet de bijl in handen van Franssen zijn geraakt, vermoedelijk door ruil. Waartegen de bijl is geruild heeft men niet vastgelegd, maar een goede kanshebber is een jadeïetbijl die van Nieuw-Guinea afkomstig blijkt te zijn⁵. Franssen bezat een grote verzameling bijlen en andere ethnografica uit deze voormalige Nederlandse kolonie. De verblijfplaats van de tweede bijl is tot op heden onbekend.

De bewaarde bijl heeft een lengte van 242 mm, een breedte van 86 mm vlak boven de snede en een dikte van maximaal 48 mm⁶. Hij is gemaakt van een grijze vuursteen met glasachtige insluitsels en grotere grijze insluitsels. Ze zijn kenmerkend voor vuursteen van het Rijckholt-type. Aan de voorzijde zijn cortexresten in het midden zichtbaar en eveneens bij de top. De cortex is iets verweerd en het oppervlak ruw. De oorspronkelijke kalk lijkt uitgespoeld te zijn.

De bijl is gemaakt door middel van vrij grove, maar regelmatige afslagen. Op de zijden zijn ze alternerend aangebracht. Bij de snede is sprake van een fijnere bewerking. Op de snede aan de voorzijde is een recente beschadiging herkenbaar. De randen zijn licht afgerond, mogelijk van sub-recente ouderdom.

4. Het depot van Neeroeteren

Dat dit depot niet direct werd herkend heeft te maken met het feit dat de herkomstgeschiedenis niet gelijk is voor de drie bijlen en dat ze niet opeenvolgend zijn genummerd. In zijn overzicht van de collectie Philips schreef L. Dursin weliswaar over de relatie van de drie bijlen die in Neeroeteren (Limburg prov., BE) waren gevonden, maar noemde het nog geen depot (Dursin, 1931: 126). Dat deed de Duitse archeoloog Dieter Hoof echter wel (Hoof, 1970: 309). Na zijn publicatie is er, voor zover mij bekend, niet meer in die zin over de drie bijlen geschreven.

De bijlen zijn niet opeenvolgend genummerd. Het gaat om de nummers CP 116, CP 118 en CP 119. De tussenliggende vondst met nummer CP 117 is een klein vuurstenen bijltje die Philips op 23 mei 1916 verwierf en ook van de 'Tusch' in Jaegersborg afkomstig was, maar niet bij de drie bijlen was gevonden.

5. Museum Asselt, inv. nr. CP 108.

6. Inventarisnummer I1994/3.1.

Fig. 5 – De eerste stenen bijl uit het depot Neeroeteren gemaakt van jadeiet. Inventarisnummer CP 116. Collectie Museum Asselt. Foto: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden. Schaal: 1/2.

De gegevens uit de catalogus van Philips van de drie bijeen gevonden bilen zijn als volgt:

116 (Fig. 5):

Hache en silex marbré verdâtre, large et plate, complète et intact. Très beau modèle.

Provenance: déterrée dans la terre marécageuse du 'Tusch' à Jaegersborg lez Maeseijck et Commune de Neeroeteren (le 10 mai 1916).

Longueur 16½

Remarques: Acheté à Mr. Collmeyer de Elen déterré par les frères Jeurissen de Dilsen à côté des nrs 118 et 119. Acquis à: 10

116

Groenachtig gemarmerde vuurstenen bijl, breed en plat, compleet en intact. Zeer mooi model.

Herkomst: Opgegraven in de moerassige grond van de 'Tusch' in Jaegersborg bij Maeseijck en gemeente Neeroeteren (10 mei 1916).

Lengte 16½

Opmerkingen: Gekocht van de heer Collmeyer uit Elen, opgegraven door de gebroeders Jeurissen uit Dilsen, zoals vermeld nrs. 118 en 119.

Verworven voor: 10

De bijl is intact en in het aanzicht enigszins a-symmetrisch. De lengte is 165 mm, de breedte 75 mm en de dikte is 17 mm. Het gewicht is 362 gram.

De linkzijde is recht; de rechter meer gebogen. De doorsnede is rechthoekig. Op de top is het oorspronkelijke ruwe oppervlak van het gesteente te zien. Er zijn geen klosporen zichtbaar. Wel is op de voor- als op de achterkant een zaagsnede te zien van de initiële productiefase van de bijl. Met die snede werd een 15 mm dikke plaat gezaagd uit een groter stuk steen. De sneden liepen dieper in de steen niet parallel meer, maar wat taps naar elkaar toe. Met wiggen is die plaat van de grotere steen verwijderd. Voorbij de zaagsneden zijn dan ook schelpvormige breukvlakken zichtbaar die deels zijn weggeslepen. Dat geldt

Fig. 6 – De tweede stenen bijl uit het depot Neeroeteren, inventarisnummer CP 118. Collectie Museum Asselt. Foto: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden. Schaal: 1/2.

eveneens voor delen van de zaagsnede. De linkerkant van de bijl lijkt eveneens door zagen zijn vorm te hebben gekregen. De andere zijde is minder recht op doorsnede en de randen zijn door slijpen enigszins afgerond.

De bijl vertoont op de rechterzijde enige oudtijdse beschadigingen en moderne kleine beschadigingen op de snede en een forse breuk op de rechter hoek van de snede.

De kleur is grijsgroen met streperige lichte en donkere tinten, soms in sliertige structuren en anders in een lichte 'craquelé'-vorm. In het midden van de linkerzijde bevindt zich een oudere beschadiging die lijkt opgevuld te zijn met gips en daarna vrijwel onzichtbaar is bij geretoucheerd. Vermoedelijk is dit het restant van een geologische monsternamen, maar wie dit onderzoek heeft uitgevoerd is tot op heden niet bekend (Fig. 6).

118

Hache en pierre, grise complète et intact. Très belle et élégante pièce au modèle allongé et rond très bien conservée (grès spammite [psammiet] Carnavalet Paris)

Provenance: déterrée dans la terre marécageuse du 'Tusch' Commune de Neeroeteren lez Maeseijck par les frères Jeurissen de Dilsen en face de la dernière maison du 'Lijegraaf' de Neeroeteren en

même temps et a côté du no 119 et a un mètre au plus du no. 116 et toutes trois a 25 cm de profondeur.

Longueur 24

Remarques: acheté à J. L. surveillant du 'Tusch' qui les détenait des ouvriers mêmes et auquel je l'ai acheté avec le no. 119 pour 40 fr. Déterrée le 10 mai 1916⁷.

118

Stenen bijl, grijs compleet en heel. Zeer mooi en elegant stuk met een langwerpig en rond model, zeer goed bewaard gebleven (Spammiet [psammiet] zandsteen Carnavalet Paris)

Herkomst: opgegraven in het drassige land van de gemeente 'Tusch' Neeroeteren bij Maeseijck door de gebroeders Jeurissen uit Dilsen tegenover het laatste huis bij de 'Lijegraaf' van Neeroeteren tegelijkertijd en naast nr. 119 en hoogstens één meter vanaf nr. 116 en alle drie 25 cm diep. Lengte 24

Opmerkingen: Gekocht van J. L. opzichter van de 'Tusch' die ze in eigendom had van dezelfde arbeiders en van wie ik ze kocht met nr. 119 voor 40 fr. Opgegraven op 10 mei 1916⁷.

Momenteel is de bijl nog steeds intact. De lengte is 232 mm, breedte maximaal 57 mm en dikte maximaal 41 mm. Het gewicht is 783 g. De vorm is vrijwel symmetrisch en de top loopt uit in een punt. De doorsnede is afgeplat-ovaal, bijna rond. Het gesteente kan gekenschetst worden als een kwartsitische zandsteen.

Het gehele oppervlak is enigszins grof geslepen en alleen op de top, de snede en op enkele delen van de zijden zijn beschadigingen zichtbaar, waarschijnlijk recentelijk ontstaan.

De snede is niet extra fijn geslepen en de bijl lijkt ongebruikt te zijn (Fig. 7).

119

Hache en pierre, grise complète (en grès spammite [psammiet] selon pièce ressemblante décrite au Musée Carnavalet Paris) et intacte. Pièce très belle et très rare. Énorme dimension et poids. Beau modèle allongé et l'une de mes plus belles pièces.

Provenance: déterrée dans la terre marécageuse du 'Tusch' de Neeroeteren lez Maeseijck avec le no. précédent et par les mêmes ouvriers le 10 mai 1916.

Acheté même voir no. 118

Longueur 27½, poids 1 kg 300 gr

119

Stenen bijl, volledig grijs (in spammitezandsteen [psammiet] volgens een soortgelijk stuk beschreven in het Musée Carnavalet Paris) en intact. Zeer mooi en zeer zeldzaam stuk. Enorme omvang en gewicht. Prachtig langwerpig model en een van mijn mooiste stukken.

Herkomst: Opgegraven in de drassige aarde van de 'Tusch' van Neeroeteren bij Maeseijck met het nr. voorafgaand en door dezelfde arbeiders op 10 mei 1916.

Zelfde gekocht zie nr. 118

Lengte 27½, gewicht 1kg 300 g

Momenteel is de bijl nog steeds intact. De lengte is 266 mm, breedte maximaal 64 mm en dikte maximaal 49 mm. Het gewicht is 1242 g. De vorm is vrijwel symmetrisch en de top loopt uit in een punt. De snede is enigszins scheef bijgeslepen en de slijping lijkt iets fijner te zijn dan de andere geslepen delen. De doorsnede is afgeplat-ovaal, bijna rond. Het gesteente kan gekenschetst worden als een kwartsitische zandsteen.

Het gehele oppervlak lijkt oorspronkelijk enigszins grof geslepen te zijn geweest, maar grote delen zijn licht verweerd: een zijde geheel; de andere deels. De snede is fijner geslepen op de niet verweerde kant dan de rest van het oppervlak. Op de top, de snede en de zijden zijn beschadigingen zichtbaar, waarschijnlijk recentelijk ontstaan. Op een van de zijden en op het bovenzijde zijn recente beschadigingen zichtbaar in de vorm van parallel lopende langwerpige gleufjes, mogelijk ontstaan door een schop bij de ontdekking. De bijl is niet egaal grijs van kleur, maar er bevinden zich ook onregelmatige bruine vlekken en strepen op het oppervlak, zowel op de voor- als op de achterkant.

7. Vermoedelijk Jacques Langers.

Fig. 7 – De derde stenen bijl uit het depot Neeroeteren, inventarisnummer CP 119. Collectie Museum Asselt; Foto: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden. Schaal: 1/2.

De drie bijlen zijn op dezelfde dag – 10 mei 1916 – en bij elkaar gevonden door de gebroeders Jeurissen uit Dilsen. De eerste bijl (CP 116) werd volgens Philips gekocht door de heer Collmeyer uit Elen (Limburg prov., BE). Mogelijk is dit Lambert Kollmeyer (1882-1965). In Elen stond een sigarenfabriek van de familie Kollmeyer⁸. Het is de kleinste bijl en werd vermoedelijk als de minst waardevolle beschouwd. Philips kocht het stuk voor 10 frank aan. Het lijkt erop dat hij de bijl kort na de ontdekking van Collmeyer heeft gekocht. Zijn volgende aankoop, een vuurstenen bijl uit het moerasgebied van de 'Tusch' heeft hij volgens zijn eigen mededeling ter plaatste verworven op 23 mei 1916. Pas daarna heeft hij de twee andere bijlen (CP 118 & 119) in zijn bezit gekregen. Op zich is dit opmerkelijk omdat er altijd vanuit is gegaan dat Philips als vluchteling alle oorlogsjaren doorgebracht zou hebben in Roosteren (Limburg prov., NL). Hij blijkt dus, zoals ook afgeleid kan worden uit zijn eerder genoemd huwelijk, regelmatig de grens te zijn overgestoken naar het neutrale Nederland en terug.

8. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/71378> (15.01.2024).

5. Meervoudige depots in Nederlands- en Belgisch Limburg

In het noordelijke deel van Nederland zijn relatief veel meervoudige bijdepots bekend; in het zuiden opvallend veel minder (Brounen, 1999; Ter Wal, 1996; Wentink, 2006, 2007). Wel zijn er heel veel enkelvoudige depots in het zuiden, als we ervan uitgaan dat bijlen die afkomstig zijn uit rivieren, beken, poelen en moerasgebieden tot die categorie gerekend moeten worden. De vuurstenen bijlen uit deze contexten kenmerken zich door een bruin-oranje verkleuring, ontstaan door de inwerking van ijzerhoudend grondwater. Bijlen uit een droge context vertonen deze verkleuringen zelden of nooit. Ook in de verspreiding van bijlen nemen deze vaak complete en onbeschadigde bijlen een opvallende positie in. Ze liggen veelal buiten de gebieden waarin de nederzettingen liggen en juist wel in de meest natte zones van het landschap (Mans, 2011; Verhart, 2013). Het uitvoeren van specifieke activiteiten in deze niet-bewoonde zones zou een alternatieve verklaring kunnen bieden – te denken valt aan het hakken van bomen en het bewerken van hout – maar gebroken bijlen zijn juist zeer zeldzaam in deze natte gebieden. Een interpretatie als depot is en blijft dus aannemelijk.

Een identieke interpretatie als depot voor meer bij elkaar gevonden bijlen is bijna evident en ze worden dan ook als zodanig benoemd.

In de beide Limburgen zijn er twee soorten te onderscheiden: depots met uitsluitend ongeslepen bijlen en depots met geslepen bijlen. Andersoortige combinatie komen wel in het noorden voor maar niet in Nederlands- en Belgisch Limburg, hoewel het totale aantal, voor zover mij bekend, zeer beperkt is (Tab. 1).

Het depot van Maasmechelen hoort tot de categorie van de ongeslepen bijlen. Het zijn bijlen die volledig zijn afgewerkt en klaar zijn om geslepen te worden, maar dit stadium niet hebben bereikt. Er zijn nog drie van dergelijke depots bekend, alle uit Nederlands Limburg.

Bij Megelsum werden in 1974 bij het graven van een riolerings sleuf drie halffabricaten bijeen gevonden (Brounen, 1999: 36-43). Ze zijn gemaakt van respectievelijk vuursteen van het Rijckholt-type, Simpelveld en Lichtgrijs Belgisch (Haspengouw). De lengte varieert tussen de 190 en 153 mm. De vondstlocatie lag op de bodem van een oorspronkelijk smal beekdal.

Het tweede depot werd in 1976 in Borgharen ontdekt bij de aanleg van een kelder (Brounen, 1999: 43-46). Het gaat om twee halffabricaten, beide van vuursteen van het Rijckholt-type. Ze hebben een lengte van respectievelijk 199 en 191 mm. Het depot werd op een diepte van bijna 1½ meter gevonden op een hoger deel van een oude pleistocene droge Maasafzetting.

Recentelijk kwam bij een opgraving in Geleen-De Haese, ten noorden van het Janskamperveld, ook een depot van twee vuurstenen bijlen aan het licht. Bij de opgravingen in het voorjaar van 2023 werden twee halffabricaten van bijlen van Valkenburgvuursteen binnen een meter van elkaar gevonden. Er was geen aanwijzing dat ze in een kuil of andersoortig grondspoor lagen. De bijlen zijn beschadigd omdat ze met de graafmachine werden ontdekt en worden opgevat als een depot (Roggen & van Wijk, 2024).

De categorie depots met geslepen bijlen is slechts door één vondst vertegenwoordigd in het zuiden. Het zijn de drie bijlen die bij Neeroeteren zijn gevonden. In dit depot zijn juist de opmerkelijke grondstof, de jadeïetbijl, en de twee grote geslepen stenen bijlen de opvallende kenmerken. Met uitzondering van het depot van Borgharen, zijn alle depots uit een natte context afkomstig.

Als laatste kan er nog een mogelijk depot genoemd kunnen worden dat in het Echterbroek, bij Lilbosch in de gemeente Echt-Susteren zou kunnen zijn gevonden. In het aantekenboekje van majoor E. H. G. van der Noordaa is te lezen dat hij op 5 september 1901 afreisde naar Montfort omdat een zekere K. Bekkers in het Echterbroek twee bijlen zou hebben gevonden,

Vindplaats	Aantal	Ongeslepen	Geslepen
Maasmechelen (BL)	2	2	0
Megelsum (NL)	3	3	0
Borgharen (NL)	2	2	0
Geleen-De Haese (NL)	2	2	0
Neeroeteren (BL)	3	0	3

Tab. 1 – De samenstelling van bijdepots in Belgisch- en Nederlands Limburg.

maar de majoor noteert niet expliciet dat ze bij elkaar zijn aangetroffen (Verhart, in druk). Het gaat om een grote, bijna 19 cm lange, geslepen vuurstenen bijl die donkerbruin verkleurd is. De tweede vondst is een kleiner bijltje, bijna 9 cm lang, gebroken en ook bruin van kleur. De combinatie van een complete grote bijl en een gebroken kleiner exemplaar komt zelden voor bij een depot, zodat het weinig aannemelijk is dat het er een is.

6. Opmerkelijke bijlen in Beringen-Koersel

In juni 2020 werd een klein veldonderzoek uitgevoerd naar mogelijke prehistorische bewoningssporen in een gebied waar 13 eengezinswoningen gebouwd zouden worden met bijbehorende tuinen in de deelgemeente Koersel in Beringen (Hasselt, Limburg prov., BE; Claesen *et al.*, 2021; Geerts *et al.*, 2021). Tijdens dit onderzoek werd een prehistorische kuil aangetroffen met een opmerkelijke inhoud. Terwijl de rest van het slechts 2000 m² grote onderzoeksgebied nauwelijks vondsten opleverde, werden in de kuil 50 vuurstenen artefacten ontdekt, hoofdzakelijk bijlen en krabbers. Daarnaast werd nog stenen bijl, een rolsteen en een stenen klopper gevonden.

De min of meer ronde kuil was in het vlak nauwelijks zichtbaar, maar bij het verdiepen tekende zich een wat donkerder kern af. De diameter van de kuil was iets meer dan 300 cm en van de diepte restte niet meer dan 25 cm vanaf het opgravingsvlak⁹. In de kuil werden vijf bijlen aangetroffen, één fragment van een halffabricaat van een bijl en tien krabbers. Alle artefacten vertoonden sporen van verbranding, variërend in intensiteit. De vijf bijlen zijn van vuursteen (4) en één is er van steen. Twee exemplaren zijn halffabricaten en de andere vier zijn geslepen.

De krabbers zijn veelal gemaakt op een kling en de lengte varieert, mogelijk als gevolg van gebruik en het bijwerken van de werkkant. Slechts enkele afslagkrabbers zijn er gevonden. Verder werden er nog een afslag, een kling met retouche en een kern opgegraven.

Twee ¹⁴C-dateringen van houtskool uit de vulling leverden een ouderdom op van rond 5200 BC, dat overeenkomt met *ca.* 4000 v. Chr. Deze datering is in overeenstemming met de typologische kenmerken van de bijlen en de krabbers en in culturele zin gaat het om Michelsberg-materiaal.

De opgravers interpreteren de kuil als een mogelijke rituele depositie waarbij gedacht wordt aan de inhoud van een gereedschapskist van een houtbewerker. Volgens hen wordt dit nog versterkt door een om de kuil gelegen zone met bodemontwikkeling die geïnterpreteerd wordt als een droge gracht en een wal. Die constructie zou als een soort langdurige markering in het landschap kunnen worden opgevat, hoewel men dit als een hypothese naar voren brengt (Geerts *et al.*, 2021: 56). De sporen van een gegraven gracht zijn namelijk niet erg duidelijk en ook de associatie tussen beide sporen kan niet vastgesteld worden.

7. Andere rituele kuilen

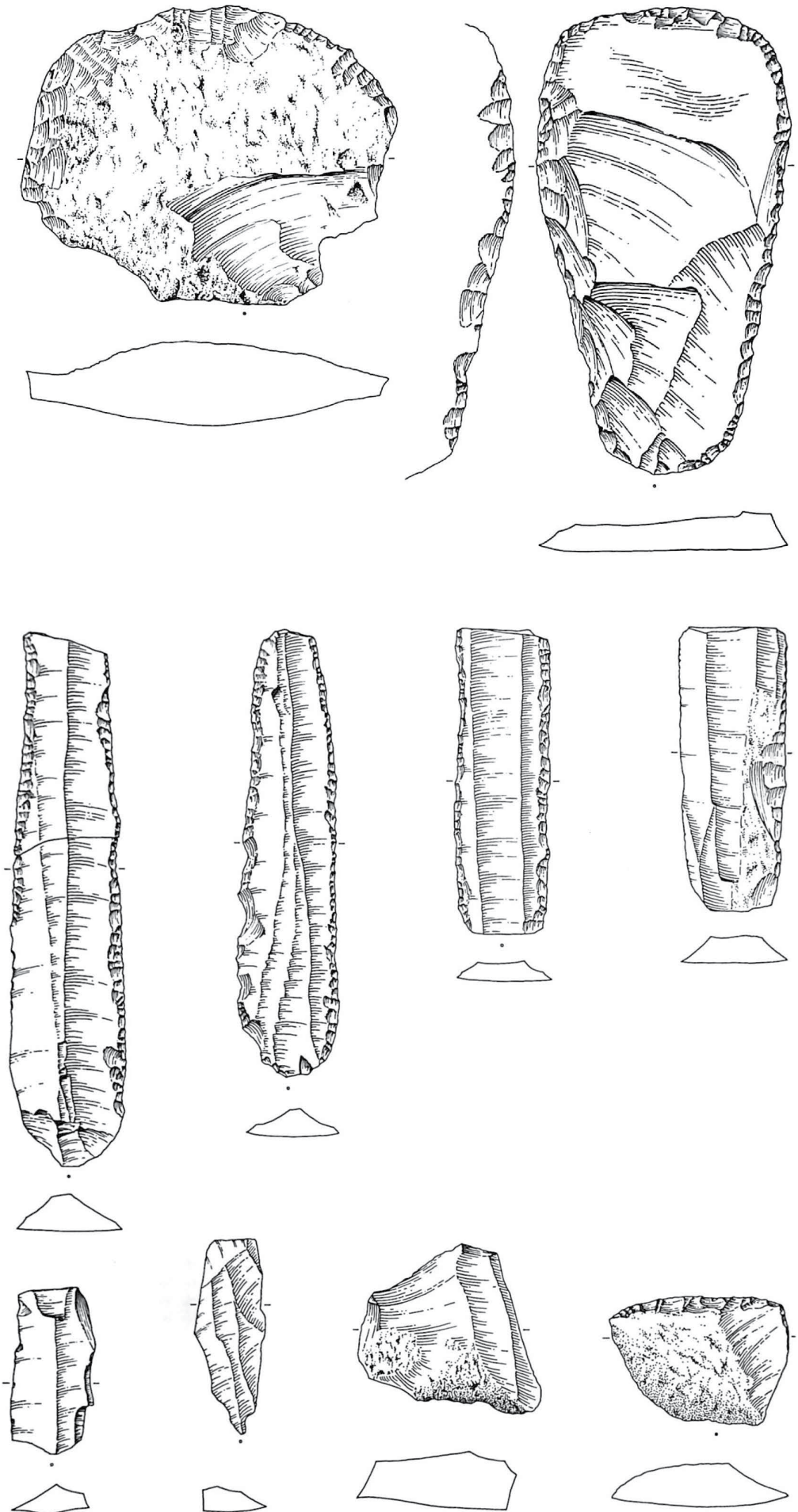
De opgravers wijzen op het unieke en zeldzame karakter van deze rituele kuil, maar toch zijn er uit Zuid-Nederland nog twee vergelijkbare vondsten bekend, al is de inhoud van die kuilen niet identiek¹⁰.

In 1927 onderzocht de arts H. J. Beckers een gedeelte van een bandkeramische nederzetting in Stein (Limburg prov., NL). Tijdens het onderzoek trof hij grijs/witte verkleuring aan met een diepte van 75 cm. Daarin bevonden zich menselijke crematieresten en een concentratie vuurstenen werktuigen: klingen, twee grote krabbers en nog enkele vuurstenen artefacten, totaal 10 stuks (Fig. 8). Beckers interpreteerde de kuil als een graf en op grond van de

9. Deze maten zijn afgeleid uit Claesen *et al.* (2021: fig. 67).

10. Ik beperk me hier tot Zuid-Nederland. Ook uit andere delen van Nederland zijn rituele neolithische deposities bekend, zie bijvoorbeeld Bakker (1982) en Louwe Kooijmans (2009).

Fig. 8 – Twee grote krabbers, geretoucheerde klingen, ongeretoucheerde klingen, een afslag en een kleine krabber uit een midden-neolithische kuil in Stein (Limburg, NL). De grootste kling heeft een lengte van 115 mm. Naar Verhart & Wansleben, 1992: fig. 3 & 4.

werktuigen dateerde hij het in het Robenhausien, in tijd na de LBK. De restanten van de crematie leverde na uitprepareren geen dateerbaar materiaal op, maar lijkt uit de ijzertijd te dateren, gelijk het crematiegrafveld dat hier later is opgegraven (Schuyf & Verwers, 1976; Verhart & Wansleben, 1992: 93-94).

De vier kling en twee grote krabbers zijn van de Michelsbergcultuur. De vier andere kleinere artefacten kunnen opspit zijn, afkomstig uit de bandkeramische nederzetting. Een concentratie van grote werktuigen kan als een depot voor later gebruik worden opgevat, maar niet uit te sluiten is dat het om rituele deposities gaat. Een sterke aanwijzing daarvoor is dat de kuil buiten een nederzettingsterrein is aangetroffen.

Precies vijftig jaar later werd er in 1977 bij het blootleggen van een nederzettingsterrein op de Kraaienberg bij Groot-Linden, ten oosten van Grave, een kuil aangetroffen vol met aardewerk (Louwe Kooijmans & Verhart, 1990). De kuil met een afgerond rechthoekige vorm had een afmeting van 290 bij 190 cm en het onderste deel was slechts met een diepte van 20 cm bewaard gebleven. De kuil lag buiten het vondstgebied met midden-neolithische (Michelsberg) vondsten. In de kuil werden de restanten aangetroffen van in ieder geval zeven potten en grote scherven (Fig. 9). Enkele kleine midden-neolithische scherven worden als intrusief beschouwd. Vuursteen werd er in de kuil niet gevonden.

De potten kunnen toegeschreven worden aan de Stein-groep en de vondst van een met touwindrukken versierde scherf van de Enkelgrafcultuur zorgt voor een scherpere datering rond 2800 v. Chr., jonger dan de Michelsberg-vondsten en sporen

op het terrein. Op grond van de vondstomstandigheden en het feit dat op de bodem van de kuil vrijwel complete potten waren geplaatst, is het aannemelijk dat het hier ook om een rituele depositie gaat.

Tot slot kennen we nog het voorkomen van geïsoleerde aardewerken potten die buiten de nederzetting worden gevonden. Het is een verschijnsel dat we uit Midden-en Noord-Nederland kennen en al een aanvang neemt in de periode van de Swifterbant-cultuur. In Zuid-Nederland hebben we alleen sporen uit het midden/laat-neolithicum, SOM/Stein-fase en bekerperiode. In die laatste periode zijn het potbakers, die al dan niet op de kop zijn geplaatst en in SOM/Stein-fase komen geïsoleerde potten voor zoals in het Limburgse Ittervoort en Well-Aijen, maar ook noordelijker en die tot de Vlaardingens-cultuur worden gerekend (Louwe Kooijmans, 2010; Verhart, 2010).

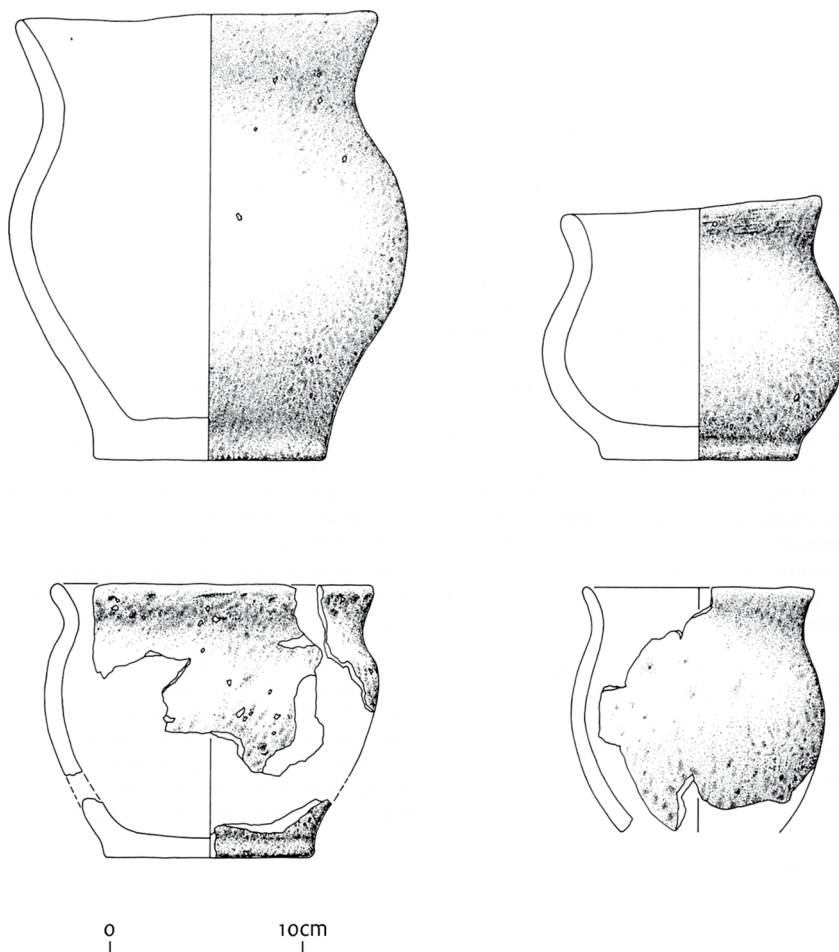

Fig. 9 – Vier van de minimaal zeven potten uit een rituele kuil op de Kraaienberg, te Linden, gemeente Cuijk (Noord-Brabant, NL). Naar Louwe Kooijmans & Verhart, 1990: fig. 12. Schaal: 1/4.

8. Bijlen en rituelen

Over de achtergrond van depositie, en vooral van (vuur)stenen bijlen, is veel geschreven en zijn vele verklaringen naar voren gebracht. De veelal functionele interpretaties uit het derde kwart van de vorige eeuw hebben plaatsgemaakt voor een ander paradigma. Dacht men toen aan het verbergen van waardevolle gebruiksvoorwerpen die later weer opgehaald zouden worden of aan koopwaar, meer en meer wordt er een rituele achtergrond veronderstelt, waarbij het echter lastig is eenduidig een reden aan te wijzen.

In Nederland is er met name door het werk van Ter Wal (1996) en Wentink (2006, 2007) meer duidelijk geworden hoe complex de wereld achter bijldeposities kan zijn, waarbij met name de laatste zich sterk heeft laten leiden door etnografische bronnen en voorbeelden. Het offeren van waardevolle voorwerpen wordt beschouwd als het uitwisselen van geschenken met bovennatuurlijke krachten of met voorouders. Het kan zijn dat de schenker zijn dank wil uitdrukken voor de geste die hij van het bovennatuurlijke heeft verkregen, maar het kan natuurlijk ook zijn dat de schenker daar op hoopt. Er is dus sprake van een (verwachte) wederkerigheid, gelijk die is bij de uitwisseling tussen personen en groepen.

Uit de studie van bijlen in Noord-Nederland is gebleken dat het vooral grote ceremoniële bijlen zijn die geofferd werden en vaak onderdeel van een meervoudige depositie. Een ander opvallend verschijnsel is dat die grote bijlen zelden of nooit gebruikt lijken te zijn. Vaak gaat het om ongeslepen exemplaren of stukken die maar deels zijn geslepen en lijken ze speciaal voor het gebruik in een rituele context vervaardigd te zijn (Wentink, 2007: 115).

In het zuiden van Nederland en aangrenzend België is het aantal meervoudige deposities veel kleiner dan in het noorden. Het lijkt erop dat deze vorm van depositie in het zuiden niet zo'n belangrijke rol speelde in offerrituelen. Daar tegenover staan juist de grote aantallen complete bijlen die als enkelvoudige vondst in een natte context zijn aangetroffen, maar de vraag is of hier sprake is van doelbewuste depositie en of die vergelijkbaar is met de meervoudige depots in Noord-Nederland. Uit de studie van Ter Wal blijkt dat grote bijlen, die kenmerkend zijn voor de meervoudige TRB-deposities, domineren bij de bij de losse bijlen die worden aangetroffen in de zogenaamde natte contexten (Ter Wal, 1996: 155). Het is dus aannemelijk dat ook een groot deel van de bijlen ten zuiden van de grote rivieren die uit een natte omgeving afkomstig zijn, compleet zijn, al dan niet afgewerkt, en zich kenmerken door een bruine tot oranje kleuring als rituele deposities zijn op te vatten¹¹.

Bij het kleine aantal meervoudige deposities in het zuiden springt ook de overeenkomst in het oog met het noorden dat de geofferde bijlen veelal ongebruikt en groot zijn. Dat geldt in ieder geval voor de depots met halffabricaten. Naar het bij de noordelijke depots gesignaleerde gebruik van het telkenmale in- en uitpakken van het object, is in het zuiden geen onderzoek gedaan.

Van een andere orde zijn de rituele kuilen, soms ook de plaats voor de depositie van bijlen, zoals in het geval van Beringen. Het aantal is klein, maar voor alle drie de besproken voorbeelden gaat het om een verschijnsel dat zich ver buiten de feitelijke nederzetting lijkt af te spelen. In dat opzicht komen rituele kuilen en bijldeposities op natte plaatsen met elkaar overeen. Ze bevinden zich buiten het directe woongebied.

Het doel en de betekenis van dergelijke kuilen met de vele objecten is echter lastig te achterhalen. Daarvoor kennen we er momenteel te weinig. De vondst van vuurstenen klingen en krabbers in Stein kan als een verborgen werkvoorraad worden opgevat, maar een dergelijke verklaring kan niet gelden voor de twee andere kuilen. Die van Beringen bevatte juist door verbranding onklaar gemaakte werktuigen. In de kuil van de Kraaienberg stond vaatwerk dat mogelijk voedsel en/of vloeistoffen heeft bevat. Voor alle drie lijkt het aannemelijk dat het niet om graven gaat, hoewel dit niet is uit te sluiten als het om

11. Het zou goed zijn als van een grote groep zuidelijke bijlen de metrische gegevens, het grondstofgebruik en andere technische details verzameld worden. Een dergelijk onderzoek is tot op heden niet uitgevoerd.

inhumatie gaat, want dan zullen de sporen van een dode niet zijn bewaard in de bodem. In de kuil van Beringen zijn echter geen verbrande menselijke resten aangetroffen.

Zuid-Nederland en Vlaanderen laten dus andere rituele patronen zien dan in Noord-Nederland zijn herkend. In het vierde en een deel van het derde millennium, de periode waarin de culturele groepen Michelsberg/Spiere en Stein geplaatst worden, zijn meervoudige bijdeposities veel kleiner in aantal en lijken enkelvoudig geofferde bijlen juist de boventoon te voeren. Wel is het zo dat bij de meervoudige bijdeposits, zoals in Noord-Nederland, juist niet gebruikte exemplaren werden geofferd.

Een ander aspect is het voorkomen van rituele kuilen in het zuiden, waarin al dan niet verbrand vuursteen is gedeponeerd of aardewerk is geplaatst. Hoewel het aantal klein is, lijken ze zowel in de MK- als in de SOM/Stein-fase voor te komen. Over de achtergrond en betekenis hiervan tasten we echter nog in het duister. Dat geldt eveneens voor de vondsten van deposities met complete potten (Louwe Kooijmans, 2010; Verhart, 2010)¹².

Dankwoord

Voor het schrijven van dit artikel kreeg ik hulp van Fred Brounen, Ivo van Wijk, Guido Creemers en Bart Vanmontfort. Ik dank hen daarvoor hartelijk. Wiel Luys ben ik erkentelijk voor het kritisch lezen van de tekst.

Bibliografie

BAKKER J. A., 1982. TRB settlement patterns on the Dutch sandy soils. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 15: 87-124.

BAMPS C., 1889. *Le Limbourg primitif ou aperçu sur les découvertes d'antiquités antérieures à la domination romaine, faites dans le Limbourg belge. [2e partie. Âge de la pierre. Époques celtique, gallo-belge et belgo-germaine]*. Hasselt.

BROUNEN F. T. S., 1999. Enkele Limburgse depotvondsten van halffabrikaten van vuurstenen bijlen. *Archeologie*, 9-1999: 36-52.

CLAESEN J., van GENECHTEN B. & BOUCKAERT K., 2021. *Eindverslag Beringen – Brouwershuis*. ARCHEBO rapport 2019B261, Kortenaak.

DURSIN L., 1931. La collection Philips, de Maeseyck. *Bulletin de la société d'anthropologie de Bruxelles*, 46: 118-136.

GEERTS F., CLAESEN J., Van GENECHTEN B. & BOUCKAERT K., 2021. De inhoud van een gereedschapskist? Een midden-neolithische depotvondst te Koersel (Beringen, prov. Limburg, BE). *Notae Praehistoricae*, 41/2021: 147-158.

HOOF D., 1970. Die Steinbeile und Steinäxte im Gebiet des Niederrheins und der Maas. *Antiquitas*, Reihe 2, Bd. 9, Bonn.

LOUWE KOOIJMANS L. P., 2009. The agency factor in the process of Neolithisation – a Dutch case study. *Journal of Archaeology in the Low Countries*, 1-1 (May 2009): 27-54.

LOUWE KOOIJMANS L. P., 2010. De VL-pot van Kootwijk en enkele andere potdeposities uit de tweede helft van het vierde millennium v. Chr. *Westerheem Special*, nr. 2: 194-207.

LOUWE KOOIJMANS L. P. & VERHART L. B. M., 1990. Een middenneolithisch nederzettingsterrein en een kuil van de Stein-groep op de voormalige Kraaienberg bij Linden, Gemeente Beers (N.-Br.). *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden Leiden*, 70: 49-108.

LUYS W., 1983. Van bakhuis tot museum'. Het folkloristisch en oudheidkundig museum te Asselt. *Jaarboek Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal*, 3: 48-58.

MANS R., 2011. *Depositiepatronen van Neolithische vuurstenen bijlen in Zuid-Nederland*. BA-scriptie, Leiden.

12. De kans is groot dat er nog andere meervoudige bijdeposits zijn. Die zijn niet in deze studie opgenomen omdat ze mij onbekend zijn. Graag verneem ik van verzamelaars, vindsters of eigenaars over deze voor mij nog onbekende meervoudige bijdeposits.

ROGGEN R. E. E. & VAN WIJK I. M., 2024. *Plangebied De Haese, deelgebied C. Geleen, gemeente Sittard-Geleen. Archeologisch vooronderzoek en opgraving: een proefsleuvenonderzoek, opgraving en archeologische begeleiding.* RAAP/Archol Evaluatie- en selectierapport, nr. 459, Weesp.

SCHUYF J. & VERWERS, G. J., 1976. Urnenvelden te Stein. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 9: 75-84.

TER WAL A., 1996. Een onderzoek naar de depositie van vuurstenen bijlen. *Palaeohistoria*, 37/38: 127-158.

VERHART L., 2010. De zuidelijke tegenhangers van de Vlaardingen-cultuur: een schamel spoor van scherven. *Westerheem Special*, nr. 2: 208-223.

VERHART L., 2013. Bijlen en hamers uit de Steentijd tussen Tegelen en Roermond. *Archeologie*, 14-2013: 79-96.

VERHART L., 2022a. De grote aanwinst van het folkloristisch museum in Asselt: de collectie oudheden van Fernand Phillips uit Maaseik. *Spiegel van Roermond*, 30: 140-159.

VERHART L., 2022b. Vindplaatsen, vondsten en verhalen: van hand tot hand. *De Maasgouw*, 141-3: 106-109.

VERHART L., in druk. E. H. G. van der Noordaa, een opmerkelijke amateurarcheoloog uit Roermond. *Spiegel van Roermond*, 33.

VERHART L. & WANSLEEBEN M., 1992. Do we have cremation graves of the Michelsberg culture in the Netherlands? *Analecta Praehistorica Leidensia*, 25: 91-98.

WENTINK K., 2006. *Ceci n'est pas une hache. Neolithic Depositions in the Northern Netherlands.* Sidestone press, Leiden: 136 bl.

WENTINK K., 2007. Neolithische bijldeposities in Noord-Nederland. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 124: 113-129.

Samenvatting

In Museum Asselt in Nederlands Limburg bevindt zich de archeologische collectie van Ferdinand Phillips uit Maaseik. Die omvat voornamelijk stenen en vuurstenen bijlen. In die verzameling zaten en zitten twee meervoudige bijldepots. Uit Maasmechelen komt een depot met twee halffabricaten van vuurstenen bijlen en uit Neeroeteren een depot dat bestaat uit drie geslepen stenen bijlen. In dit artikel worden de achtergronden ervan gepresenteerd.

Dergelijke depots blijken een zeldzaamheid te zijn ten zuiden van de Rijn, afgezet tegen de situatie in Noord-Nederland. Behalve bijldepots zijn er nog andere midden- en laat-neolithische rituele deposities met vuursteen en aardewerk.

Sleutelwoorden: Maasmechelen (provincie Limburg, BE), Neeroeteren (stad Maaseik, provincie Limburg, BE), Verzameling Ferdinand Phillips, Museum Asselt in Nederlands-Limburg, stenen bijlen, vuursteenbijlen, NL, midden- en laat-neolithicum.

Abstract

Museum Asselt in Dutch Limburg, houses the archaeological collection of Ferdinand Phillips from Maaseik. This mainly includes stone and flint axes. The collection contained and contains two multiple axe depots. There is a depot from Maasmechelen with two semi-finished products of flint axes and from Neeroeteren a depot consisting of three polished stone axes. This article presents their background.

Such depots appear to be a rarity south of the Rhine, compared to the situation in the Northern Netherlands. In addition to axe deposits, there are other Middle and Late Neolithic ritual depositions with flint and pottery.

Keywords: Maasmechelen (Limburg Prov., BE), Neeroeteren (Maaseik City, Limburg Prov., BE), Ferdinand Phillips collection, Museum Asselt in Dutch Limburg, stone axes, flint axes, NL, Middle and Late Neolithic.

Leo VERHART
Wieler, 27
NL-6071 PD Swalmen
leoverhart@online.nl